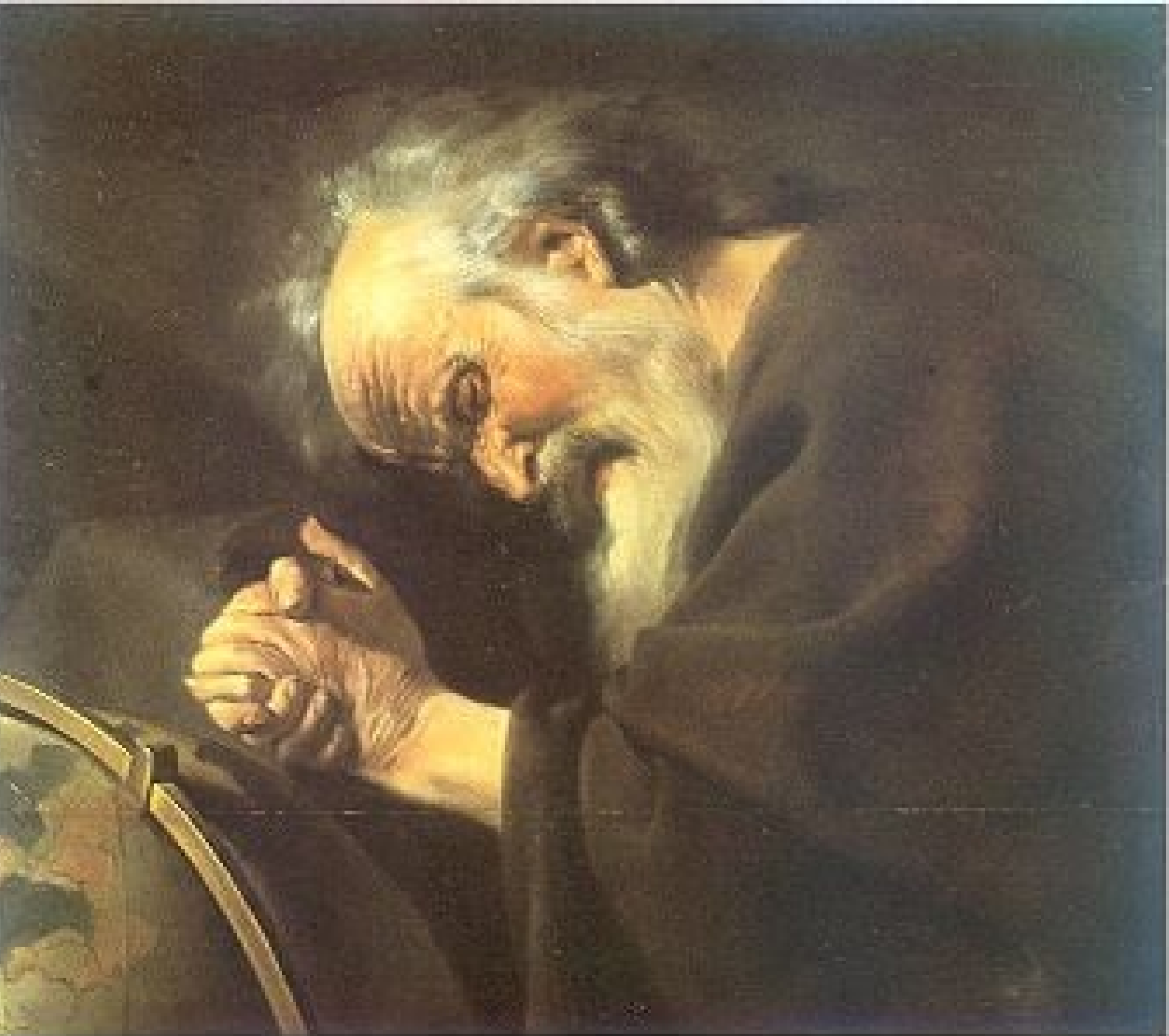

Ηράκλειτος: αείζωος και αείπυρος

Πευκούλα Σταγιά

Το άγγιγμα της φιλοσοφίας, το νεύμα της Ιστορίας

philophilo.eu

Ηράκλειτος: αείζωος και αείπυρος

Πευκούλα Σταγιά

Το άγγιγμα της φιλοσοφίας, το νεύμα της Ιστορίας

philophilo.eu

πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει

Ἀριστοτέλης

Ηράκλειτος αείζωος και αείπυρος

Πευκούλα Σταγιά

Τι είναι αυτό που κάνει το έργο του Ηράκλειτου τόσο μοναδικά γοητευτικό, με αέναα νάματα και φως τέτοιο που καταφέρνει για τόσους αιώνες τώρα να ερμηνεύει με διαφορετικό και πιο διεισδυτικό κάθε φορά τρόπο τόσο τον εαυτό του όσο και το έργο, τον μελετητή και την εποχή που το προσεγγίζει παρά το γεγονός ότι από τους συγχρόνους του ακόμα ο Ηράκλειτος θεωρείται στρυφνός, δυσνόητος, σκοτεινός,¹ ανίκητος²;

Και όμως εντυπωσιάζει και σαγηνεύει πάντα το πλήρες και πυκνό των νοημάτων του, ταυτόχρονα κοσμολογικό, γνωσιολογικό και εναγώνια οντολογικό, γοητευτικά μυθικό και συνάμα μνημειώδες ορθολογικό, ένα έργο εξαιρετικά ευφυούς, πρωτότυπης και δημιουργικής διανοητικής σύλληψης, που ακριβώς για το λόγο αυτό καθίσταται ανά τους αιώνες γονιμοποιό και γενεσιουργό, τροφοδοτώντας ακατάπαυστα και με την ίδια πάντα δροσερή και πύρινη ορμή την ανθρώπινη σκέψη, παρά τον δραματικά αποσπασματικό του χαρακτήρα και το σκοτεινό, στρυφνό και δυσνόητο ύφος του.

«Οι νεότεροι πέφτουν σε μαύρη απελπισία, γενικότερα για τους προσωκρατικούς, αλλά κυρίως όταν πρόκειται για τον Ηράκλειτο, διότι αποδίδονται σε αυτόν εκθαμβωτικά πράγματι αποσπάσματα, ασύλληπτου βάθους, σαν αστραπές μέσα στο πολικό σκοτάδι ή σαν να παρακολουθούμε τη συμπύκνωση κάποιου γαλαξία, σαν αστέρια που ξαφνικά αναφλέγονται μέσα στη σκοτεινή νύχτα.»
(Καστοριάδης, 2007:310)

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι ήταν συνειδητή επιλογή του Ηράκλειτου ο σιβυλλικός τρόπος εκφοράς του λόγου και απόδοσης της σκέψης του, κάτι άλλωστε το οποίο μαρτυρούσαν και οι σύγχρονοί του. Και απ' ότι φαίνεται είναι πράγματι έτσι καθώς μάλιστα σε αυτό συντείνει και η αριστοκρατική καταγωγή του Εφέσιου, όπως επίσης και το γεγονός ότι πρόκειται για έναν άνθρωπο που γοητεύονταν ιδιαίτερα από τις αλληγορικές διηγήσεις, τους χρησμούς, τα λακωνικά κρυπτογραφημένα μηνύματα,

¹ Obscurus στα λατινικά (Κικέρων, de finibus II, 5, 15 κτλ., όπως παρατίθεται στο (Kirk, Raven, Schofield, 2001:191)

² Πρώτη φορά συναντάμε αυτόν τον χαρακτηρισμό για τον Ηράκλειτο στον Τίμωνα τον Φλιάσιο, ποιητή του 3^{ου} αιώνα π.Χ. (ό.π., σ. 191)

τους συμβολισμούς και τα υψηλά επίπεδα αφαίρεσης. Αυτό συχνά ερμηνεύεται ως δείγμα της ελιτίστικης στάσης του, της άποψής του ότι η υψηλή γνώση δεν είναι για όλους αλλά μόνο και αποκλειστικά για εκείνους που μπορούν να τη συλλάβουν και να την κατανοήσουν και είναι επομένως αντάξιοί της. Μπορούμε βεβαίως να ακολουθήσουμε την επικρατούσα αυτή άποψη, να θεωρήσουμε ότι έτσι είναι και ότι ήταν στις άμεσες προθέσεις του Ηράκλειτου να καταστήσει το έργο του σκοτεινό και αινιγματικό, ότι δηλαδή είχε τη δυνατότητα να το επικοινωνήσει με πιο «φωτεινό» και «ξεκάθαρο» τρόπο αλλά επέλεξε να μην το κάνει είτε από έπαρση είτε από διανοητική διαστροφή είτε για να διαφυλάξει την υψηλή (βλ. ιερή) αυτή γνώση από απαίδευτα μυαλά. Άλλωστε ο Ηράκλειτος ήταν άνθρωπος της εποχής του.

Ο Ηράκλειτος ήταν πράγματι άνθρωπος της εποχής του, μιας εποχής όμως τόσο ταραγμένης, σπαραγμένης θα πει ο Αξελός, αλλά και τόσο ενδιαφέρουσας και πρωτοποριακής ώστε να έχει καθορίσει σε μεγάλο βαθμό όλη την μετέπειτα πορεία του δυτικού τουλάχιστον πολιτισμού. Ήταν άνθρωπος μιας τέτοιας εποχής και ταυτόχρονα ήταν αυτός που πήγε μπροστά από την εποχή του,³ τόσο μπροστά ώστε η σκέψη του, αν και σκοτεινή και αποσπασματική και τόσο σιβυλλική (ή ακριβώς γι' αυτό)⁴ να μένει φάρος φωτεινός για πάνω από 25 αιώνες, έτσι που μόλις στις μέρες μας και υπό το φως των νέων συναρπαστικών και καταιγιστικών κατευθύνσεων της επιστημονικής σκέψης να φωτίζονται και να αποκτούν διαύγεια μοναδικής πνευματικής σύλληψης κάποια από τα αποσπάσματά του.

---

³ Μ' έναν πρωθύστερο τρόπο κάνουμε εδώ μια νύξη στην ποιητική μεγαλοφυΐα του Ηράκλειτου, παραθέτοντας ένα απόσπασμα από τους στοχασμούς του Σολωμού πάνω στην ποίηση: «Τότε είναι αληθινό ποίημα. Ο Μονάρχης, οπού μένει κρυμμένος για τες αίσθητες και γνωρίζεται μόνον από το πνεύμα, μέσα εις το οποίον εγεννήθηκε, είναι έξω από την περιφέρεια του Καιρού· αλλά μία δημοκρατία ιδεών ενεργεί αισθητά μέσα εις τα όρια του Καιρού». Από τους «Στοχασμούς» του Σολωμού πάνω στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*, σε επιμέλεια Ι. Πολυλά, στο https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/browse.html?cnd_id=10&text_id=3461

⁴ «Δεν βλέπεις... πόση χάρη έχουν τα τραγούδια της Σαπφούς, που γοητεύουν και καταθέλγουν τους ακροατές; Ενώ η Σίβυλλα που με το μαινόμενο στόμα της εκπέμπει φθόγγους αγέλαστους και ακαλλώπιστους και δίχως μυρωδικά φτάνει με τη φωνή της χίλια χρόνια μακριά χάρη στον θεό» (απόσπασμα 92)

«Μπορούμε να παρατηρήσουμε σε αυτό το σημείο ότι η σύγχρονη φυσική είναι κατά κάποιο τρόπο εξαιρετικά κοντά στη διδασκαλία του Ηράκλειτου. Αν αντικαταστήσουμε τη λέξη "φωτιά" με τη λέξη "ενέργεια", τότε μπορούμε σχεδόν να επαναλάβουμε τις δηλώσεις του λέξη προς λέξη από τη σύγχρονη οπτική μας γωνία» (Heisenberg, 2003:29)

«Τον κόσμο αυτό, που είναι ο ίδιος για όλα τα όντα, δεν τον έπλασε κανένας θεός και κανένας άνθρωπος, αλλά ήταν πάντα είναι και θα είναι αείζωο πυρ, που ανάβει σύμφωνα με ορισμένο μέτρο και όμοια σβήνει» (απόσπασμα 30)⁵

«Το ότι θεωρούσε τον κόσμο γενητό και φθαρτό φαίνεται απ' τα παρακάτω: Μετατροπές του πυρός είναι πρώτα η θάλασσα, και της θάλασσας το μισό μετατρέπεται σε γη και το άλλο μισό σε σφοδρό άνεμο. Λέει δηλαδή ότι ο λόγος και ο Θεός που διοικεί τα πάντα μετατρέπει το πυρ διά μέσου του αέρα σε υγρό, που το θεωρεί ως σπέρμα της δημιουργίας. Το υγρό αυτό το ονομάζει «θάλασσα». Από αυτό δημιουργείται η γη και ο ουρανός και όσα περιέχονται σ' αυτά. Το πώς τα πάντα επανέρχονται στην προηγούμενη κατάσταση και εκπυρώνονται, το δηλώνει σαφώς με τα παρακάτω: Η γη διαλύεται σε θάλασσα, και μετριέται με την ίδια αναλογία, που ίσχυε πριν να γίνει γη» (απόσπασμα 31)

«Το ίδιο είναι το ζωντανό και το πεθαμένο, το ξύπνιο και το κοιμισμένο, το νέο και το γερασμένο. Γιατί αυτά, όταν μεταβληθούν, είναι εκείνα, κι αντίστροφα εκείνα, όταν μεταβληθούν, είναι αυτά» (απόσπασμα 88)

«Τα πάντα ανταλλάσσονται με το πυρ και το πυρ με τα πάντα, όπως τα εμπορεύματα με το χρυσάφι και το χρυσάφι με τα εμπορεύματα». (απόσπασμα 90)

Βεβαίως, όσο περνούσε ο χρόνος και οι αιώνες και απομακρύνονταν και αποκόπτονταν το έργο του από το πλαίσιο και την εποχή του, αντιγράφονταν ξανά και ξανά (οπωσδήποτε πολλές φορές με λάθη), ερμηνεύονταν, διερμηνεύονταν, παρερμηνεύονταν, διαμεσολαβούνταν από τα συμφραζόμενα και τα συγκεκριμένα της κάθε εποχής και του εκάστοτε ερμηνευτή ώστε κάθε φορά να παραδίδεται ακόμα πιο στρυφνό, κάποιες φορές αναζωογονημένο αλλά και κάποιες ακόμα πιο συσκοτισμένο, στους επόμενους.

---

⁵ Όπου δεν αναφέρεται άλλη, η μετάφραση των αποσπασμάτων είναι του Τάσου Φάλκου – Αρβανιτάκη, 1999).

Υπάρχουν όμως σημεία στο (σωζόμενο) έργο του και στοιχεία του βίου του που αφήνουν να φανεί η αγωνία του να επικοινωνήσει όσο γίνεται εναργέστερα τη σκέψη του και να καταστήσει όσο γίνεται περισσότερους «συνομιλητές» του κοινωνούς των ιδεών του. Ο ίδιος ίσως και να ήταν γνώστης του σκοτεινού προσωπιού του και αφήνει ενίοτε να φανεί η προσπάθειά του να γίνει πιο παραστατικός, άλλες φορές εξηγεί τους λόγους για τους οποίους δεν μπορεί να είναι πιο αναλυτικός

«φύσις κρύπτεσθαι φιλεί» (απόσπασμα 123)

άλλες επιχειρεί να κατανοήσει και να εξηγήσει γιατί δημιουργείται αυτή η αίσθηση στους συγχρόνους του

«Γιατί αυτά (που αποκαλύπτει ο λόγος) δεν τα καταλαβαίνουν οι πολλοί, όσοι τα συναντούν, ούτε τα καταλαβαίνουν όταν τους τα διδάξουν άλλοι, πιστεύουν όμως ότι τα κατάλαβαν» (απόσπασμα 17)

«Ο άνακτας, στον οποίο ανήκει το μαντείο των Δελφών, ούτε λέει ούτε κρύβει, αλλά δείχνει με σημάδια» (απόσπασμα 93)

άλλες πάλι εκνευρίζεται, αφορίζει και απαξιώνει όσους δεν τον κατανοούν (οχλολοΐδορος)

«Ενώ ο λόγος αυτός υπάρχει πάντα, ωστόσο οι άνθρωποι δεν τον κατανοούν ούτε προτού τον ακούσουν ούτε όταν τον πρωτακούσουν. Ενώ δηλαδή τα πάντα γίνονται σύμφωνα με τη νομοτέλεια αυτή, οι άνθρωποι μοιάζουν με άπειρους, όταν καταπιάνονται με λόγια και έργα, σαν κι αυτά που διηγούμαι, διαιρώντας κάθε πράγμα σύμφωνα με τη φύση του και εξηγώντας το πως έχει. Οι κοινοί όμως άνθρωποι δεν έχουν συνείδηση του τι κάνουν στον ξύπνιο τους, όπως λησμονούν όσα είδαν στον ύπνο τους» (απόσπασμα 1)

Και άλλες φορές τέλος μιλά με συγκατάβαση και παραιτείται από κάθε προσπάθεια επιλέγοντας την μοναξιά της διάνοιάς του.

Ο Ηράκλειτος είχε ν' αντιμετωπίσει ταυτόχρονα την τυραννία του δαίμονα της μεγαλοφυούς διανοητικής του σύλληψης και τους περιορισμούς της εποχής του, παρ' όλο που η εποχή του ήταν βέβαια εκείνη που έδινε βήμα στη μεγαλοφυΐα του. Ο Ηράκλειτος μπορεί πράγματι να εμποδίζονταν συχνά από μια ελιτίστικη στάση ζωής, λόγω της ιδιοσυγκρασίας του όπως και της καταγωγής του, αλλά και της ίδιας του της εποχής που έδινε ιερή, θεϊκή και απρόσιτη υπόσταση στη γνώση. Ταυτόχρονα όμως

φαίνεται ότι πίστευε βαθιά στην καθολικότητα, την ισότητα και την οικουμενικότητα της δυνατότητας των ανθρώπων να σκέφτονται και να κατανοούν υψηλά νοήματα και εξαιρετικά αφηρημένες πνευματικές συλλήψεις.

«Όλοι οι άνθρωποι έχουν μερίδιο στην αυτογνωσία και την σωφροσύνη» (απόσπασμα 116)

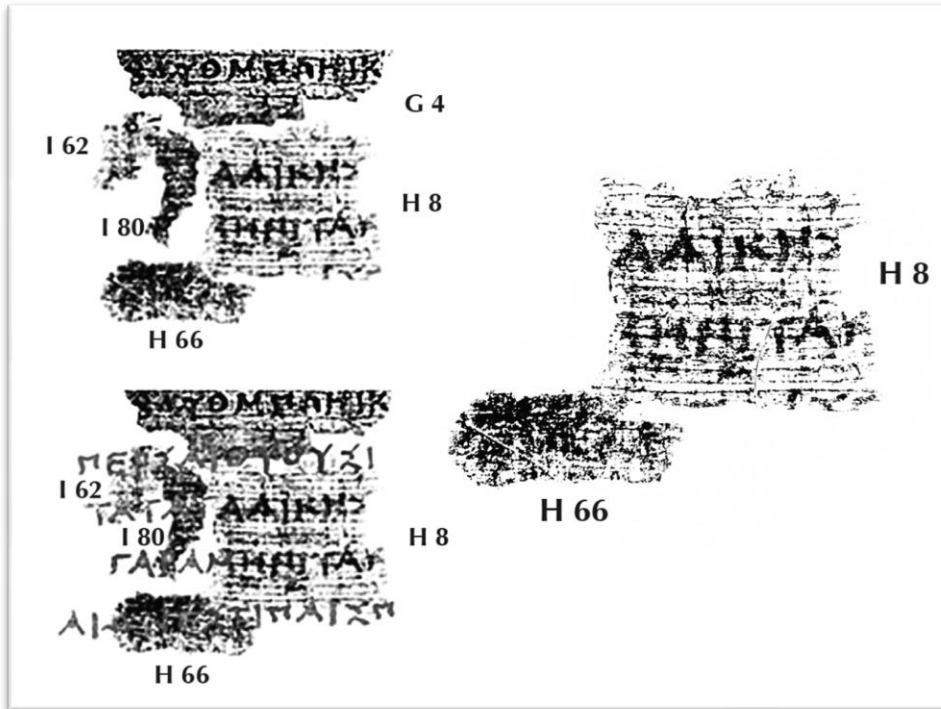
«Και οριοθετεί ήδη πλήρως αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε ελληνικό πεδίο υποστηρίζοντας την οικουμενικότητα του λόγου και την ίση συμμετοχή όλων στο *λόγον* – θέση βαθιά δημοκρατική, όποια κι αν ήταν η καταγωγή ή οι πολιτικές πεποιθήσεις του Ηράκλειτου» (Καστοριάδης, 2007:333)

Αν είναι έτσι, αυτό σημαίνει ότι υπήρχαν πολλές και συχνά ανυπέρβλητες δυσκολίες, υπήρχαν εμπόδια τέτοια που δεν επέτρεπαν ακόμα και σε έναν διανοητή αυτού του μεγέθους να αποδώσει με πιο κατανοητό τρόπο τις έννοιες και τα κατηγορήματα της σκέψης του. Ποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι είχε τη δυνατότητα να επιλέξει τη λέξη *ενέργεια* ή μια άλλη που μετά από κάποιους αιώνες μπορεί να είναι πιο σχετική, και από ελιτίστική διαστροφή επέλεξε να μην το κάνει και μας έδωσε το *αείζωον πυρ*; Ας το θέσουμε αλλιώς: ποιος άλλος, πιο φωτεινός και λιγότερο αινίκτης, θα μπορούσε μέσα στο πλαίσιο της μυθολογικής εποχής του να επιλέξει πιο συναρπαστικό, πιο αναπαραστατικό, πιο ξεκάθαρο, πιο ιδιοφυή όρο από το *αείζωον πυρ*; Ως άλλος Προμηθέας έδωσε τη φωτιά στους ανθρώπους και βασανίζονταν κάθε ώρα γι' αυτό από τη φλόγα της παλλόμενης πρωτοφάνερωτης γνώσης μέσα του, την αδημοσύνη του να την κοινωνήσει στους γύρω του και ταυτόχρονα το δέος που του προκαλούσε η ίδια του η διανοητική σύλληψη.

«περισσότερο κι απ' την πυρκαγιά πρέπει κανείς να κατασβήνει την έπαρση» (απόσπασμα 43)

Με ποιο δικαίωμα αλλά και με ποια γλώσσα, ποιες λέξεις, ποιους εκφραστικούς τρόπους να φανερώσει αυτά που η φύση επιθυμεί να κρύβει;

Εικόνα 1: Derveni papyrus - fragment Heraclitus - col. iv, 10-13.jpg

Στη στήλη IV του Παπύρου του Δερβενίου διασώζεται το απόσπασμα του Ηράκλειτου (Kouremenos, Parassoglou, Tsantsanoglou, 2006:69):

κατὰ [. . . .] Ἡράκλειτος μα[. . . . .] τὰ κοινά,
 __κατ[ατρέ]φει τὰ ἴδ[ι]α, ὅσπερ ἴκελα [τῶι ἱερο]λόγωι λέγων
 [“ἥλι[ος περι]όδου κατὰ φύσιν ἀνθρῶ[πι]ου] εὖρος ποδός [ἔστι,
 τὸ μ[έγεθος] οὐχ ὑπερβάλλον εἰκ[ό]τας οὖ]ρους ε[ὔ]ρους
 ἑοῦ· εἰ δὲ μή, Ἐρινύε[ς] νιν ἐξευρήσου[σι], Δίκης ἐπίκουροι.
 μὴ ἐὸμ μέγεθος ὑπερ]βατὸμ ποῆι κ[

Col. IV. 5-10 (Ferrari ed., iMouseion Project)

Ο ήλιος δεν θα ξεπεράσει τα καθορισμένα μέτρα. Ειδεμή θα τον βρουν οι Ερινύες, οι βοηθοί της Δίκης, <και θα τον επαναφέρουν στην τάξη> (απόσπασμα 94)

Σε όλα τα παραπάνω θα πρέπει να προσθέσουμε ότι η εποχή και η κοινωνία εντός της οποίας ζει και παράγει το έργο του ο Ηράκλειτος είναι κατά βάση προφορική. Παρά το γεγονός ότι μιλάμε σαφώς για μια εγγράμματη κοινωνία ήδη στην εποχή του Ηράκλειτου, οι χρήσεις της γραφής ήταν εξαιρετικά περιορισμένες με τα σημερινά κριτήρια. Η εγγράμματη απόδοση ενός νοήματος εξυπηρετούσε και συνεπικουρούσε εν πολλοίς τον προφορικό του χαρακτήρα. Η γραφή λοιπόν, ιδίως στην πρόωπη αυτή

εποχή του Ηράκλειτου, εκλαμβάνονταν περισσότερο ως ένα μέσο μνημονικής υποστήριξης του εκφερόμενου προφορικού λόγου. Είναι πιθανό το τόσο λακωνικό και επιγραμματικό ύφος του να οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι στοχάζεται ακριβώς σε αυτή την ιδιαίτερη στιγμή της πορείας από την προφορικότητα στον εγγράμματο πολιτισμό. Αν λάβουμε υπόψη μας τα πιο οικεία παραδείγματα ζωής και διδασκαλίας του Σωκράτη ή των σοφιστών του 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα π.Χ. ακόμα, συνάγουμε ότι πρόκειται για μια κατά βάση προφορική αντίληψη της παραγωγής και διακίνησης της γνώσης, ακόμη και της φιλοσοφικής ή κυρίως αυτής, για την οποία επικουρικά μόνο λειτουργεί ο γραπτός λόγος. Ας πούμε ότι καταγράφονται όσο γίνεται πιο περιεκτικά, κωδικοποιημένα και πυκνά τα πιο σημαντικά στοιχεία έτσι ώστε να χρησιμεύουν ως σημεία αναφοράς και να γίνεται εμφανής ο ειρμός και η κλιμάκωση της σκέψης. Τα στοιχεία αυτά βέβαια στη συνέχεια αναλύονται, ερμηνεύονται και επεξηγούνται προφορικά, το πιο πιθανό περισσότερες από μία φορές, επαναληπτικά. Εάν τα δει κανείς αποκομμένα από αυτή την ιδιαίτερη λειτουργία τους θα φανούν δυσνόητα, ασύνδετα, ίσως και ασυνάρτητα. Για να δώσουμε ένα πολύ δικό μας παράδειγμα, ας πούμε ότι το μόνο που σώζεται από μια πολύ σημαντική πανεπιστημιακή διάλεξη ή μια βαρύνουσα εισήγηση σε ένα συνέδριο είναι ένα power point. Το κείμενο αυτό είναι τόσο στενά συνδεδεμένο με το προφορικό του πλαίσιο επικοινωνίας ώστε είναι εξαιρετικά δύσκολο να κατανοηθεί αποκομμένο από αυτό. Τα περισσότερα γραπτά κείμενα στην αρχαιότητα προορίζονταν για να διαβάζονται μεγαλόφωνα (Thomas, 2001:91) (αυτό βέβαια αλλάζει από τον Αριστοτέλη και μετά) ή να αποστηθίζονται ως βοηθητικά κείμενα χάριν μιας συζήτησης είτε για να απαγγέλλονται, εάν επρόκειτο για ποιήματα, σε κάποια περίπτωση. Η απαγγελία ήταν ο αποτελεσματικότερος τρόπος δημοσιοποίησης ενός έργου. Από αυτό είναι ασφαλές να υποθέσουμε ότι γίνονταν πολλαπλές απαγγελίες ενός έργου πριν από τη δημοσίευση του τελικού γραπτού κειμένου. Για παράδειγμα, ο Διογένης Λαέρτιος διασώζει ότι ο Σόλωνας απήγγειλε τα ποιήματα με τις νομοθετικές του μεταρρυθμίσεις μπροστά στους πολίτες στην αγορά. Είναι γνωστό επίσης ότι και η γλώσσα του Ηράκλειτου είναι ποιητική, όχι μόνο γιατί ακολουθεί μια ζωντανή ακόμη παράδοση των ομηρικών επών αλλά και γιατί η ποιητική μορφή διευκολύνει την απομνημόνευση και συμβάλει σημαντικά στην παραστατικότητα της περιγραφής. Για τα φιλοσοφικά κείμενα επικρατούσε πράγματι η άποψη ότι τα έργα των φιλοσόφων θα μπορούσαν να γίνουν πραγματικά κατανοητά ως επεξηγηματικά των διδαχών του φιλοσόφου. Τα κείμενα δεν ήταν παρά

υπομνήματα αυτού που μεταδιδόταν και γίνονταν ακριβέστερα κατανοητά μέσω της ζωντανής παράστασης του ίδιου του διδασκάλου. Με σημερινούς όρους της κοινωνιοσημειωτικής προσέγγισης της γλώσσας (βλ. ενδεικτικά Halliday, 1999) θα λέγαμε ότι ο τρόπος με τον οποίον κατηγοριοποιούνταν τα νοήματα της σκέψης του Ηράκλειτου ερμηνεύονταν αλλά και διαμορφώνονταν τον κόσμο και την ανθρώπινη εμπειρία ήταν κατά βάση προφορικός. Το μέσο, δηλαδή, κατασκευής των νοημάτων δεν ήταν ο γραπτός αλλά ο προφορικός λόγος, το σημασιολογικό πεδίο των κειμένων του Ηράκλειτου και τα μοτίβα που το αποτελούσαν (ανα)κατασκευάζονταν στα πλαίσια των προφορικών αλληλεπιδράσεων, οι οποίες και καθορίζονταν σε μεγάλο βαθμό από την εκάστοτε περίπτωση επικοινωνίας και την κοινή εμπειρία των συνομιλητών. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε όλα τα σχετικά αποσπάσματά του στα οποία ο Ηράκλειτος αναφέρεται στην πρόσληψη των λόγων του από τους συγχρόνους του, δεν λέει «διαβάζουν» αλλά «ακούν»:

Όσοι δεν μπορούν να κατανοήσουν (τον αληθινό λόγο), όταν τον ακούν μοιάζουν με κουφούς. Γι' αυτούς μαρτυρεί το ρητό: «παρόντες απόντες» (απόσπασμα 34)

Ίσως είναι ασφαλές να υποθέσουμε ότι η μεταφορά των νοημάτων από τον προφορικό στο γραπτό λόγο, εξαιτίας αυτού του κρίσιμου γεγονότος αλλά και εξαιτίας των περιορισμών της ίδιας της τεχνολογίας της γραφής της εποχής, απαιτούσε συμπύκνωση των νοημάτων και υψηλά επίπεδα αφαίρεσης. Άλλωστε, μελετητές του έργου του παρατηρούν εύκολα ότι «τα σωζόμενα αποσπάσματά του μοιάζουν πολύ με προφορικές ρήσεις, διατυπωμένες με συνοπτική και εντυπωσιακή μορφή, που γι' αυτό ακριβώς απομνημονεύονται εύκολα. Δεν θυμίζουν αποσπάσματα από ένα συνεχές γραπτό έργο» (Kirk, Raven, Schofield, 2001:193). «Σε έναν προφορικό πολιτισμό, μόλις αποκτιόταν η γνώση, έπρεπε να επαναλαμβάνεται συνεχώς για να μη χαθεί: τα σταθερά, λογοτυπικά πρότυπα σκέψης ήταν απαραίτητα για τη συνετή και αποτελεσματική διαχείριση» (Ong, 1997:28), με άλλα λόγια «σε έναν προφορικό πολιτισμό, η εμπειρία διανοητικοποιείται μνημοτεχνικά» (ό.π., σ. 46).

Και επειδή ακριβώς η γραφή είχε αυτόν τον επικουρικό ρόλο, δεν υπήρχαν κενά μεταξύ των λέξεων στον γραπτό λόγο ούτε και σημεία στίξης, γεγονός που καθιστά από μόνο του δυσνόητο ένα κείμενο, όταν αυτό διαβάζεται αποκομμένο από το αρχικό του πλαίσιο. Αν σε αυτό προσθέσουμε το ότι έγραψε στην ιωνική διάλεκτο, η

οποία είχε πολλές δυσκολίες κατανόησης, με πολλά γραμματικά ζητήματα κάτι που είχε επισημάνει και ο Αριστοτέλης, έχουμε έναν ακόμη λόγο της δυσκολίας των κειμένων του.

Η εποχή του Ηράκλειτου βρίσκεται ακριβώς στο μεταίχμιο μεταξύ προφορικού και εγγράμματου πολιτισμού. Ο σιβυλλικός λοιπόν τρόπος εκφοράς των γραπτών κειμένων του ήταν προφανώς συνειδητός ακριβώς γιατί μπορεί και να ήταν η μόνη επιλογή που είχε. Ο τρόπος βεβαίως που το έκανε ήταν εξαιρετικά αριστοτεχνικός και είναι ακόμη ένα σημάδι της μεγαλοφυΐας του, αφού αξιοποίησε κάθε «ποιητικό» της γλώσσας εργαλείο που είχε στη διάθεσή του. Και είχε στη διάθεσή του το καλύτερο υλικό ανά τους αιώνες, την ομηρική γλώσσα. «Ο Classen υπογραμμίζει το επικό γλωσσικό υπόβαθρο του B53 και διατυπώνει την άποψη ότι ο Ηράκλειτος έχει και εδώ αφετηρία αντίστοιχες ομηρικές διατυπώσεις. Ο Classen παρατηρεί γενικότερα ότι η χρήση της γλώσσας του Ομήρου από τον Ηράκλειτο εξυπηρετεί το φιλόσοφο στο να κάνει το νόημα των λέξεών του πιο εύκολα και πιο κατάλληλα προσιτό. Και ο Wohrle τονίζει την επίδραση της γλώσσας της ποιητικής παράδοσης στα αποσπάσματα του Ηράκλειτου καθώς και την ανταπόκρισή τους στο χαρακτηριστικό για την πρώιμη ελληνική φιλοσοφία αίτημα της προφορικότητας». (Καλογεράκος, 1999, υπ. 33, σ. 232). Όπως επισημαίνει ο Αξελός: «Ο Ηράκλειτος είναι στοχαστής και ποιητής αρχαϊκός» (Αξελός, 1976:19) αλλά φτάνει αυτή του την ιδιότητα στα ακρότατά της όρια και την μετασχηματίζει σε κάτι ουσιωδώς ανώτερο:

«Η σκέψη του Ηράκλειτου έχει μια ποιητική διάσταση, που είναι οργανικό κομμάτι του τρόπου με τον οποίον στοχάζεται και όχι μόνο του τρόπου με τον οποίον εκφράζεται. Και όταν λέμε ποίηση στον Ηράκλειτο εννοούμε την ταυτόχρονη βίωση τόσο της δημιουργίας του Λόγου όσο και της αισθητικής του. Η ηρακλείτεια σκέψη και γλώσσα είναι και οι δύο υπέρτατα ποιητικές, γιατί δημιουργούν ένα όραμα που αγκαλιάζει το βαθύ νόημα των φαινομένων που εμφανίζονται στο εσωτερικό της αρμονικής τάξης του κόσμου» (ο.π., σ. 267 – 268)

Τα λογοπαίγνια, οι αλληγορίες, οι συμβολισμοί και οι μεταφορές, οι λεκτικοί και νοηματικοί συσχετισμοί, ο λυρισμός και η άλλοτε υπαινικτική και άλλοτε αστραπιαία «εικονογράφηση» των εννοιολογικών συλλήψεων μαρτυρούν αφενός μια συνειδητή επιλογή των ομηρικών εκφραστικών τρόπων και αφετέρου μια αγωνία να παραστήσει, να δομήσει, να «ποιήσει» την ολότελα νέα αντίληψή του για τον κόσμο

και τον άνθρωπο. Το εγχείρημα δύσκολο, καθώς η γλώσσα ακολουθεί τη σκέψη και της επιβάλλει όρια καμιά φορά ανυπέβλητα. Στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχει άλλη επιλογή από το «ούτε κρύπτει ούτε φανερώνει αλλά σημαίνει». Ο πλούτος των φωνηέντων, η ευκαμψία και η ρυθμική ευφωνία των σχηματισμών και συνδυασμών των λέξεων, λεκτικοί τύποι που γεννήθηκαν από την ανάγκη του μέτρου και ως εκ τούτου βαθιά ποιητικοί.⁶ Ο Ηράκλειτος απαγκιστρώνει τη σκέψη από την μεταφυσική και τον μύθο και την παραδίδει στον ορθό λόγο με όχημα την ποιητική γλώσσα. Είναι ταυτόχρονα φιλόσοφος του μύθου και του ορθού λόγου. Γιατί ο μύθος, τόσο ως έκφραση όσο και ως σημασία, εκτυλίσσεται σε μια πολλαπλότητα επιπέδων τέτοια που να ενεργοποιεί το νόημα που αποδίδει μια συγκεκριμένη κοινωνία στον κόσμο (Καστοριάδης, 2007: 251 – 253).

Ας επανέλθουμε στη σχέση μύθου και λόγου. Ο μύθος λοιπόν εισάγει στη διήγηση την απεικόνιση ουσιαστικών σημασιών για τη δεδομένη κοινωνία. Ο λόγος θα ελευθερώσει τις σημασίες αυτές βάσει μιας νέας δημιουργίας, θέτοντας ρητά μια ερώτηση στην οποία θέλει να δώσει έλλογες απαντήσεις. Βρισκόμαστε τότε, σχεδόν αυτομάτως, στο πεδίο του φιλοσοφικού λόγου. [Αλλά] αυτό που αποκαλύπτει η ελληνική μυθολογία για τις σημασίες δεν είναι μια ορθολογικότητα. [Από την άποψη αυτή η ελληνική μυθολογία] αποτελεί το έδαφος που εκτρέφει το ελληνικό κοινωνικό φαντασιακό και που θα επιτρέψει τη δημιουργία τόσο της φιλοσοφίας όσο και της δημοκρατίας. (ό.π., σ. 257).

Η δική μου θέση είναι ότι δημοκρατία και φιλοσοφία γεννιούνται μαζί μέσα στην ίδια κίνηση... η γέννηση της πόλεως αποτελεί συγχρόνως τη γέννηση μιας γενικευμένης αμφισβήτησης. Αυτό ακριβώς είναι το πρωταρχικό νόημα του λόγου. Ή για να το πούμε διαφορετικά η σύσταση της πόλεως και μιας κοινότητας που θέτει το ζήτημα του νόμου αποτελεί ήδη έργο φιλοσοφία, όχι φιλοσοφία στα λόγια αλλά δράσα φιλοσοφία, η οποία θέτει το ζήτημα του πρακτέου και συγχρόνως το ζήτημα των κριτηρίων βάσει των οποίων θα απαντηθεί (ό.π., σ. 276)

Μέσα σε μια τέτοια στιγμή της ιστορίας, ο Ηράκλειτος δεν μπορεί παρά να επαληθεύει ο ίδιος τον λόγο των αντιθέτων του, καθώς το φως του κόσμου γεννιέται μέσα από το σκοτάδι των αφορισμών του. Εδώ και τόσους αιώνες ο Ηράκλειτος περιμένει να του δώσουμε το λόγο, θα πει ο Αξελός. Ίσως είναι καιρός.

---

⁶ Από την εισαγωγή της Ομηρικής Γραμματικής του Ευ. Κοφινιώτη (1885)

Έφεσος! Του πάππου του θείου και του φωσφόρου δέκατη τέταρτη
γενεά
Μέσα σε περιβόλια του πορτοκαλιού χρυσά και της σμίλης όμορα
λόγια
Τέντες προτού απλωθούν κι άλλες μετέωρες απολεσθέντων πόλων
Αιφνιδίως οι τροχασμοί. Κηρύγματα των άπ' αντικρύ κόλπων
θαλάσσης
Δαπέδων δρέπανα διπλά για ναό ή για θέατρο
Νερά χλωρά λιβαδίσια κι αλλά σγουρά του γαρ και του άρα
Ρεούμενα. Εάν ποτέ κύκλους από τριφύλλι και άγρωστιν
Ή σοφία σχεδίαζε άλλο θα γινόταν όπως πριν
Της άκρης του δαχτύλου σου το έναποτύπωμα

Γράμματα θα υπάρχουν. Θα διαβάζουν οι άνθρωποι
κι άπ' την ουρά της πάλι
Η ιστορία θα πιάνεται. Μόνο τ' αμπέλια να καλπάζουν κι αχαλίνωτος
να 'ναι
Ό ουρανός όπως τον θέλουν τα παιδιά
Με κοκόρους και με κουκουνάρια και με κυανούς χαρταετούς σημαίες
Του αγίου Ηρακλείτου ανήμερα
παιδός ή βασιληίη.

Οδυσσέας Ελύτης, *Της Εφέσου* (απόσπασμα)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αξελός, Κ. (1976). *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*. Αθήνα: Εξάντας
- Ελύτης, Ο. (2004). *Δυτικά της Λύπης*. Αθήνα: Ίκαρος
- Halliday, M.A.K. (1999). Η γλώσσα και η αναμόρφωση της ανθρώπινης εμπειρίας. *Γλωσσικός Υπολογιστής*, 1: 19-32
<http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko1st/articles/print/halliday/index.htm>
(ημερομηνία πρόσβασης 31-12-2021)
- Heisenberg, W. (2003). *Physics and Philosophy: The Revolution in Modern Science*. London: Penguin Books
- Καλογεράκος, Ι. (1999). *Δίκης Όνομα: Διαστάσεις της Δίκης στη Φιλοσοφία του Ηράκλειτου*, *Ελληνικά*, 49: 225 – 243
https://media.ems.gr/ekdoseis/ellinika/Ellinika_49_2/ekd_peel_49_2_Kalogerakos.pdf
(ημερομηνία πρόσβασης 31-12-2021)
- Καστοριάδης, Κ. (2007). *Η ελληνική ιδιαιτερότητα. Από τον Όμηρο στον Ηράκλειτο. Σεμινάρια 1982-1983*. Αθήνα: Κριτική
- Kirk G. S., Raven J. E., Schofield M., (2001). *Οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι*. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Kouremenos, Th., Parassoglou, G., Tsantsanoglou, K. (2006). *The Derveni Papyrus*, ed. with Introduction and Commentary. Firenze: Olschki.
- Ong, W. (1997). *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη: Η εκτεχνολόγηση του λόγου*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
- Thomas, R. (2001). *Γραπτός και Προφορικός Λόγος στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Δημήτρης Κυρτάτας. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Φάλκος – Αρβανιτάκης, Τ. (1999). *Ηράκλειτος. Άπαντα*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος
- Φαράντας, Γ. (2001). *Ο Ηράκλειτος και η Διαλεκτική Φιλοσοφική Σκέψη*. Αθήνα: Τέλεθρον

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

- «Στοχασμοί» του Σολωμού πάνω στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*, σε επιμέλεια Ι. Πολυλά,
https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/browse.html?cnd_id=10&text_id=3461
(ημερομηνία πρόσβασης 04-01-2022)